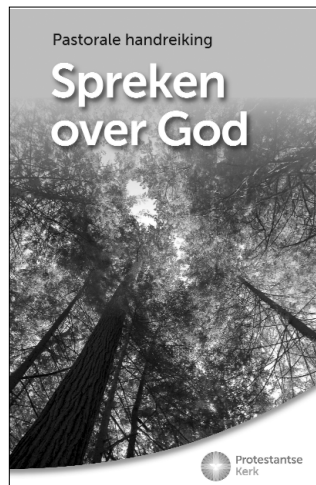

Protestantse bronnen over God

Verkrijgbaar bij dezelfde uitgever:
Spoken over God. Pastorale handreiking.
ISBN 978 90 239 2553 8

Protestantse bronnen over God

Onder redactie van dr. J.M. van 't Kruis

Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

www.uitgeverijboekencentrum.nl

Deze uitgave is tot stand gekomen in samenwerking met de Protestantse Kerk in Nederland.

**Protestantse
Kerk**

Ontwerp omslag: Anton Sinke

ISBN 978 90 239 2554 5

NUR 700

© 2011 Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Inleiding	7
<i>Dr. J.M. van 't Kruis</i>	
1 Hoe wordt in het Oude Testament over God gesproken?	9
<i>Prof. dr. K. Spronk</i>	
2 Hoe wordt in het Nieuwe Testament over God gesproken?	24
<i>Prof. dr. R. Roukema</i>	
3 Van God spreken. Een bijdrage vanuit de gereformeerde traditie	38
<i>Dr. G. Borger-Koetsier</i>	
4 Spreken over God. Een lutherse bijdrage	53
<i>Prof. dr. K. Zwanepol</i>	
5 Op zoek naar de waarheid. Het (systematisch) spreken over God gedurende de laatste eeuw	70
<i>Dr. R. Reeling Brouwer</i>	
Personalia	84

Inleiding

In november 2010 heeft de generale synode van de Protestantse Kerk in Nederland zich bezonnen op de handreiking *Spreeken over God*. De handreiking is geschreven voor het gesprek in de gemeente en behandelt een aantal kernvragen over God zoals Hij door de kerk der eeuwen wordt beleden. Daarbij komen vragen aan de orde als: hoe kunnen we spreken over God, hoe wordt in de Bijbel over God gesproken, hoe ervaren we God, en wat betekent het dat de kerk belijdend over Hem spreekt?

De handreiking kent, onder andere vanwege de voor de synode gewenste begrenzing, beperkingen in de mate waarin het thema kon worden behandeld. Daarom heeft het moderamen van de generale synode ervoor gekozen om naast de handreiking een uitgebreidere publicatie te laten verschijnen: *Protestantse bronnen over God*. Dit ter verbreding en verdieping van de handreiking. Evenals de handreiking kan deze bundel ondersteuning bieden bij het geloofsgesprek over *Spreeken over God*.

In de eerste twee hoofdstukken komen respectievelijk het Oude Testament en het Nieuwe Testament aan de orde. Hoe brengen deze beide primaire bronnen God ter sprake? Deze hoofdstukken zijn geschreven door respectievelijk prof. dr. K. Spronk en prof. dr. R. Roukema.

In het derde en vierde hoofdstuk wordt geput uit de bronnen van het belijden van onze kerk. In hoofdstuk 3 wordt gezocht naar de actualiteit van het gereformeerde (calvinistische) belijden inzake de Godsvraag. Dit hoofdstuk is geschreven door mevrouw dr. G. Borger-Koetsier, in nauw overleg met de raad van advies voor het gereformeerd belijden. In het vierde hoofdstuk wordt nader ingegaan op de actualiteit van het Lutherse belijden inzake de

Godsvraag. De opdracht aan de synodale commissie van de evangelisch-lutherse synode om een bijdrage te verzorgen over de actualiteit van het Lutherse belijden met betrekking tot de Godsvraag heeft deze gedelegeerd aan haar Theologische Commissie. Op haar verzoek heeft prof. dr. K. Zwanepol een ontwerptekst over dit onderwerp gemaakt die na bespreking in deze commissie is vastgesteld.

In het laatste hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van de ontwikkelingen in het spreken over God in de theologie van de 20e eeuw. Daarbij gaat het om de vraag naar de werkelijkheid van God: 'is' God? Verschillende posities in de nieuwere theologie passeren de revue, en ten slotte bekent de auteur kleur. Dit hoofdstuk is geschreven door dr. R. Reeling Brouwer.

Wij spreken de hoop uit dat dit boek niet alleen behulpzaam is bij het geloofsgesprek in de gemeente, maar dat het ook inspireert tot nadere bezinning en verdieping. De kerk is immers de gemeenschap van hen die leven uit het geloof in God die zich in zijn Woord heeft bekend gemaakt. Aan de nadere bezinning daarop wil dit boek een bijdrage geven.

Het moderamen spreekt tot slot zijn dank uit aan de auteurs van de verschillende bijdragen en aan Janet van Dijk voor haar redactionele bijdrage.

dr. J.M. van 't Kruis

1 Hoe wordt in het Oude Testament over God gesproken?

Inleiding: het Oude Testament als bron

Er wordt op veel manieren over God gesproken in het eerste deel van onze Bijbel. Men vindt er aangename teksten over God, bijvoorbeeld wanneer Hij wordt vergeleken met een zorgzame herder (Ps. 23) of wanneer benadrukt wordt dat Hij barmhartig en genadig is (onder andere in Ps. 103:8). Aan de andere kant wordt Hij ook bezongen als een krijgsheld (Ex. 15:3) of zelfs als een gewelddadige wreker (Nah. 1:2-3) die zijn vijanden vertrapt als druiven in de perskuip (Jes. 63:3). Wie een tekst uit het Oude Testament aanhaalt in een poging om een bijbels verantwoord beeld van God te geven moet dus rekenen op tegenspraak uit diezelfde verzameling geschriften!

Hoe kan men de aanwezigheid van deze zozeer van elkaar afwijkende stemmen binnen de ene Bijbel verklaren? Men zou een bepaalde ontwikkeling kunnen veronderstellen. Zo wordt bijvoorbeeld wel beweerd dat God vooral in oudere teksten als de bloeddorstige oorlogsgod werd gezien. Later zouden sommige profeten en dichters tot nieuwe inzichten zijn gekomen, geïnspireerd door de Geest, en Gods liefde en genade hebben benadrukt. Die lijn zou dan zijn doorgetrokken in het Nieuwe Testament. Men zou ook kunnen veronderstellen dat er onderscheid was tussen de manier waarop het gewone volk tegen God aankeek en de meer hoogstaande opvattingen bij de priesters en hun omgeving in Jeruzalem. De diepzinnige en tegendraadse profeten zouden dan weer een ander geluid hebben laten horen.

Wie zo te werk gaat, moet echter wel goed op zijn tellen passen. Zo eenvoudig kan men de dingen niet uit elkaar halen, en het is maar de vraag of men hiermee de Bijbel wel recht doet. Het op deze manier geschetste systeem zegt mogelijk meer over de le-

zer dan over de onderzochte teksten. Tegelijkertijd is het wel zo eerlijk om toe te geven dat we er haast niet onder uit kunnen om God te beschrijven naar ons beeld (een omkering dus van de bekende uitspraak in Genesis 1:26 dat God de mens schiep naar zijn beeld). Wil men niet vervallen in weinig zeggende vaagheden, dan kunnen we moeilijk anders dan gebruik maken van voor mensen herkenbare eigenschappen en kenmerken. Zo gebeurt het ook in de Bijbel. God wordt beschreven alsof Hij er uit ziet als een mens en als een persoon die wordt geleid door menselijke emoties. Tegelijkertijd is er het besef dat God ons voorstellingsvermogen overstijgt. Koning Salomo erkende dat de aarde noch de hemel God kunnen bevatten (1 Kon. 8:27). Toch bouwde hij een tempel voor Hem.

Op basis van deze wijsheid van Salomo zal in deze bijdrage geen poging ondernomen worden om het beeld van God zoals dat wordt getekend in het Oude Testament in al zijn facetten weer te geven. In plaats daarvan wordt gezocht naar de juiste omgangsvormen. Het zal hier niet gaan over de vraag of God wel bestaat. Dat staat in het Oude Testament niet ter discussie. Volgens Psalm 14 is het dwaasheid om te denken dat er geen God is. Wijs daarentegen is, zo lezen we in Psalm 111:10, om ontzag te hebben voor God en dat te vertalen in je doen en laten. In feite bepaalt dat het spreken over God in het Oude Testament. Het gaat over de doorgaans ontzagwekkende ervaringen van mensen met God en over de invloed die dat heeft op hun leven. Het gaat nooit over God alleen, maar steeds over God in relatie met mensen. Zo leert men God van verschillende kanten kennen en zo wordt ook duidelijk dat men niet goed over God kan spreken zonder zichzelf onderdeel te maken van de overwegingen.

De lezer wordt uitgenodigd om een relatie met de tekst – men kan zelfs zeggen: een relatie met God – aan te gaan. Pas in een levende relatie zal men echt kunnen begrijpen waar het over gaat. Het levende van de relatie houdt enerzijds in dat er ruimte is voor God om zich anders te presenteren dan men van tevoren had gedacht, en anderzijds dat er ruimte is voor de mens om te veranderen of zelfs zich te bekeren.

Overigens is het goed om hier nog op te merken dat in het Oude Testament God op verschillende manieren wordt aange-

duid. In Genesis 1 heet Hij in het Hebreeuws *elohim*. Dat is de meervoudsvorm van het Hebreeuwse woord voor god. Vanaf Genesis 2:4 wordt hij ook met een eigen naam JHWH genoemd. Overeenkomstig de joodse traditie wordt die naam uit eerbied niet uitgesproken en in plaats daarvan aangeduid met 'Heer' (in het Hebreeuws *adonai*). In de meeste Nederlandse vertalingen herkent men deze naam doordat die in klein kapitaal is weergegeven: 'Here' of 'Heer'. Dit woordgebruik rond de naam zegt al veel over het bijzondere karakter van deze god te midden van de goden en in zijn relatie tot de mensen (zie hierover in deze bundel ook de opmerkingen van Rinse Reeling Brouwer bij het werk van K.H. Miskotte). In het vervolg wordt Hij, met uitzondering van sommige geciteerde bijbelteksten, steeds eenvoudig aangeduid als 'God'.

De relatie tussen tekst en situatie

De veelstemmigheid in het oudtestamentische spreken over God geeft aan dat er beweging zit in de teksten. De gezaghebbende woorden over God liggen niet voor eens en altijd vast. In wisselwerking met tijd en cultuur worden nieuwe ervaringen met God opgedaan en worden zij nieuw geformuleerd. Dat gebeurt niet geleidelijk, maar gaat met horten en stoten. Het Oude Testament is geen verzameling belijdenisgeschriften, laat staan een systematische geloofsleer. Men vindt er heel diverse verhalen over leven met God en wisselende reacties op dat leven met God, waarbij ook verschillende kanten van God zichtbaar worden. Hierin speelt de traditie een belangrijke rol. Hoe men tegen God aankijkt, wordt voor een groot deel bepaald door wat mensen in hun opvoeding of op andere wijze uit het verleden hebben mee gekregen. Het beeld van God krijgt vorm in gesprek met het verleden, waarbij dat gesprek wordt geopend door vragen die bepaalde ervaringen in het heden oproepen.

Dat gebeurt al binnen de Bijbel zelf. Misschien wel de belangrijkste tekst over God is te vinden in Exodus 34. Volgens het verhaal van de ontmoeting op de berg Sinaï tussen God en Mozes zegt God zelf wie Hij is. Nadrukkelijk noemt Hij zijn eigen naam en geeft Hij aan wat mensen van Hem mogen verwachten:

De Heer ging voor hem langs en riep uit: 'De Heer! De Heer! Een God die liefdevol is en genadig, geduldig, trouw en waarachtig, die duizenden geslachten zijn liefde bewijst, die schuld, misdaad en zonde vergeeft, maar niet alles ongestraft laat en voor de schuld van de ouders de kinderen en kleinkinderen laat boeten, en ook het derde geslacht en het vierde.' (Ex. 34:6-7; hier en in het vervolg wordt geciteerd uit de NBV.)

Hier worden we geconfronteerd met twee kanten van God: Hij is genadig en rechtvaardig. Het tweede deel van de boodschap wordt vaak met gemengde gevoelens ontvangen. Naar de huidige maatstaven lijkt het niet eerlijk dat zelfs de achterachterkleinkinderen nog de consequenties van een misstap van een verre voorouder zouden moeten dragen. We moeten hier wel rekening houden met het feit dat wij tegenwoordig veel individualistischer ingesteld zijn dan de mensen in de tijd van de Bijbel, toen men meer uitging van de familie dan van de eenling. Maar ook binnen de Bijbel zelf is al te zien dat men worstelde met dit beeld. Dat God onrechtvaardig zou zijn is niet aan de orde, maar er wordt wel vurig gehoopt op nog meer genade. Heel mooi is dat verwoord in Psalm 103. Na de verwijzing naar de openbaring aan Mozes wordt het eerste deel van de belijdenis in Exodus 34 geciteerd en zozeer versterkt dat het tweede deel met de verwijzing naar de straf wordt overvleugeld. De kinderen worden nu niet genoemd in het deel over de straf maar alleen nog maar in het deel over de genade:

Hij maakte aan Mozes zijn wegen bekend,
aan het volk van Israël zijn grootse daden.
Liefdevol en genadig is de HEER,
hij blijft geduldig en groot is zijn trouw.
Niet eindeloos blijft hij twisten,
niet eeuwig duurt zijn toorn.
Hij straft ons niet naar onze zonden,
hij vergeldt ons niet naar onze schuld.
Zoals de hoge hemel de aarde overspant,
zo welft zich zijn trouw over wie hem vrezen.
Zo ver als het oosten is van het westen,
zo ver heeft hij onze zonden van ons verwijderd.

Zo liefdevol als een vader is voor zijn kinderen,
zo liefdevol is de HEER voor wie hem vrezen. (Ps. 103:7-13)

De vraag of God zijn toorn zal laten gelden tot in het verre nageslacht wordt even later nog een keer overstemd door de niet mis te verstane verwijzing naar de kleinkinderen:

Maar de HEER is trouw aan wie hem vrezen,
van eeuwigheid tot eeuwigheid.
Hij doet recht aan de kinderen en kleinkinderen
van wie zich houdt aan zijn verbond
en naar zijn geboden leeft. (Ps. 103:17-18)

Ook de profeet Joël zinspeelt op de belijdenis uit Exodus 34 wanneer hij zijn volksenoten oproept zich te bekeren. Hij citeert de bekende woorden over de genadige God en versterkt ze zelfs. De goede verstaander weet dat God echter ook rechtvaardig is en het kwaad straft. Sterker nog: dat hebben ze al aan den lijve ondervonden. Joël geeft echter aan dat die straf niet onherroepelijk is. Misschien is Gods genade toch nog groter:

Niet je kleren moet je scheuren, maar je hart. Keer terug tot de HEER, jullie God, want hij is genadig en liefdevol, geduldig en trouw, en tot vergeving bereid. Misschien herroept hij zijn vonnis, komt hij erop terug en laat hij toch iets van zijn zegen over, zodat jullie weer graan en wijn kunnen offeren aan de HEER, jullie God. (Joël 2:13-14)

De profeet Micha is volgens de tekst aan het eind van het naar hem genoemde boek nog positiever. Na een lange aanklacht (vanaf 6:1) namens God tegen zijn volk eindigt hij opmerkelijk hoopvol. Opnieuw kunnen we hierin een uitwerking zien van het eerste deel van de belijdenis uit Exodus 34:

Wie is een God als u,
die schuld vergeeft
en aan zonde voorbijgaat?
U blijft niet woedend

op wie er van uw volk nog over zijn;
liever toont u hun uw trouw.
Opnieuw zult u zich over ons ontfermen
en al onze zonden tenietdoen.
Onze zonden werpt u in de diepten van de zee.
U bewijst Jakob uw trouw
en Abraham uw goedheid,
zoals u gezworen hebt aan onze voorouders,
in de dagen van weleer. (Mi. 7:18-20)

Opvallend is dat het volk hier beschreven wordt als het verre nageslacht van Abraham en Jakob. Het is dus een dubbele omkering van de dreiging uit Exodus 34:7. Men hoeft – ten eerste – niet bang te zijn voor de gevolgen van vroegere misdaden want – ten tweede – het accent ligt op de beloften die God bij het sluiten van het verbond met Abraham heeft gedaan en niet op de verplichtingen die daarbij voor de mens gelden. Wie zich nu afvraagt of dit dan niet weer al te makkelijk is of misschien zelfs goedkoop, moet vooral even doorlezen. In het volgende boek, de profetie van Nahum, komt namelijk dezelfde belijdenis uit Exodus 34 weer ter sprake. Alleen valt het accent nu niet, zoals in Micha 7, op het eerste maar op het tweede deel.

De HEER is een wrekende God,
hij duldt niemand naast zich.
De HEER is een woedende wreker,
de HEER wreekt zich op zijn tegenstanders,
hij richt zijn toorn op zijn vijanden.
De HEER is geduldig, maar zeer sterk,
hij laat nooit iets ongestraft. (Nah. 1:2-3a)

De genadige kant van God uit de belijdenis uit Exodus 34 wordt kort aangeduid (God is geduldig), maar dat weerhoudt Hem er zeker niet van het kwaad te straffen zoals ook in Exodus 34:7 was aangeduid. De drievoudige aanduiding van God als wreker laat daarover geen misverstand bestaan. Zo wordt in zekere zin het evenwicht hersteld. Waar het slot van Micha overhelde naar de genade wordt aan het begin van Nahum de andere kant benadrukt.

De traditionele belijdenis over God die zowel genadig als rechtvaardig is, klinkt op het ene moment heel anders dan op het andere. Aan het slot van het boek Micha is het iets om zich aan vast te klampen na een lange reeks veroordelingen. In de situatie waarin de profeet Nahum zich bevindt gaat het er juist om het geloof in de gerechtigheid niet te verliezen. Hij richt zich tot Nineve, de hoofdstad van het Assyrische rijk. Kleine staatjes zoals Israël en Juda hadden veel te lijden onder de wrede onderdrukking van de militair oppermachtige Assyriërs. Nahum spreekt zijn profetie uit op het moment dat Assyrië een hoogtepunt van zijn macht beleefd. Onlangs had het zelfs Egypte veroverd. De mensen die zuchten onder het Assyrische juk moeten gedacht hebben dat ze er nooit onderuit zouden komen en dat al het kwaad dat de Assyriërs aangericht hadden ongestraft zou blijven. In zo'n situatie is de profetische boodschap die erop hamert dat God een wreker is heilzaam. Het biedt aan wanhopige mensen een bemoedigend nieuw perspectief.

Binnen het Oude Testament vinden we hierop echter ook weer een tegengeluid. De profeet Jona moet zich net als Nahum tot Nineve richten. Wanneer hij dat na enige omwegen heeft gedaan, hoopt hij op de vernietiging van de stad. Terwijl die vernietiging in het boek Nahum in geuren en kleuren verteld wordt, blijft die bij Jona uit. Dat is zeer tot verdriet van de profeet. Hij spreekt God erop aan en gebruikt daarbij opnieuw woorden uit Exodus 34:

Dit wekte grote ergernis bij Jona en hij werd kwaad. Hij bad tot de HEER: 'Ach HEER, heb ik het niet gezegd toen ik nog thuis was? Daarom wilde ik naar Tarsis vluchten. Ik wist het wel: u bent een God die genadig is en liefdevol, geduldig en trouw, en tot vergeving bereid. Laat mij maar sterven, HEER: ik ben liever dood dan dat ik zo verder moet leven.' Maar de HEER zei: 'Is het terecht dat je zo kwaad bent?' (Jona 4:1-4)

De profeet moet leren dat Gods sympathie voor al wat er leeft binnen die grote stad, inclusief de dieren, groter is dan zijn boosheid. Zo wordt ook de lezer weer aan het nadenken gezet. Eerder al bleken volgens het verhaal van Jona de niet-joodse zeelieden beter